

Dr. BAKOS JÓZSEF tanszékvezető főiskolai tanár:

COMENIUS ÉS VESALIUS

(Adatok a nyelvi nevelésben használt szemléltetés történetéhez)

Ismeretes, hogy Comenius, a XVII. század e kimagasló szelleme, a kiváló pedagógus és filológus hazánkban, Sárospatakon is működött 1650—54-ig. Az itt töltött időszak Comenius életének egyik legnyugodtabb, alkotásokban pedig egyik leggazdagabb korszaka volt [1]. Pataki működésének nemcsak pedagógiai, hanem egyetemesebb művelődéstörténeti jelentőségét is ki kell emelnünk. Pataki éveiben készült tervezeiben, tankönyveiben és a latin iskola osztályait megnyitó beszédeiben nemcsak az iskolai oktatásban eddig tapasztalt hibákra mutat rá, és nemcsak a korholás hangját üti meg, hanem a pedagógiai követelmények újraértékelésében új használható eszközöket és módokat is teremt. Nemcsak elméleti síkon hirdet harcot a skolasztikus tanítás, a dogmatizmus és a verbalizmus ellen, hanem modern, új módszereket és pedagógiai elgondolásokat is felhasználó és érvényesítő tankönyveket ír és ad a gyakorlat mezején dolgozó tanítótársai kezébe.

Pataki éveinek értékes eredményei, az *Orbis Pictus*, a *Schola Ludus*, a *pataki Vestibulum* és *Janua* mind-mind annak a modern pedagógiai elvnek és gyakorlatnak a szószólói és használható eszközei, amelyekben egyrészt harcot indít az öncélú nyelvi képzés ellen, másrészt megmutatja a modern nyelvi nevelés új távlatait is.

E pataki alkotásokban érvényesülő sok új, korszerű és haladó pedagógiai elv és szempont közül ebben a keretben csak egyre kívánjuk most az érdeklődés fénycsóváit vetni. Pataki éveinek elméleti elgondolásaiban, tankönyveiben és tanítási gyakorlatában különösen erőre kapott az az elv, hogy az ifjúságot logikus, értelmes és önálló gondolkodásra úgy kell nevelni, hogy a *dolgok velejével* és nem „a szavak és vélemények héjával” kell megterhelni. Ezért a *szavak tanulását össze kell kapcsolni a tárgyi ismeretek nyújtásával*. A nyelv tanítása ugyanis nem öncélú munka. Igazi célja egyrészt, hogy a *nyelvet alkalmassá tegye a tárgyi, reális ismeretek, a műveltségi javak közvetítésére*, másrészt, hogy fejlessze az ifjak beszédképességét, mélyítse nyelvi kultúráját és finomítsa kifejező képességét [2].

A logikus gondolkodásra nevelés előfeltétele, hogy *a nyelv az értelemmel párhuzamosan fejlődjék és csiszolódjék*. Ezért kárhoztatta Comenius azt, az iskolában hosszú ideig uralkodó hibás eljárást, hogy a la-

nulóknak a tények, a tárgyak, a dolgok, azaz a reális ismeretek előtt és helyett tanították a nyelvet, a szavakat, a nyelvtani szabályokat. A szó- és nyelvtanuláshoz nem kapcsolódott tárgyi szemlélet, reális ismeret-adás, s így nem is alakulhatott ki helyes általánosítás, pontos fogalomalkotás. Comenius éppen e hibák elkerülése végett számúzi az iskolából a verbális magolást, az üres szócséplést, s új módokat, eszközöket ajánl és használ fel a modern szempontú nyelvi nevelésben. A grammatikai formalizmus elleni küzdelem jegyében pataki tankönyveiben (*Orbis Pictus*, a pataki *Vestibulum* és *Janua*) a valóság tényei, a dolgok maguk állnak a középpontban és a tanulók korszerű ismereteket is szereznek az anyanyelv, a magyar nyelv segítségével is értelmezett szövegek útján.

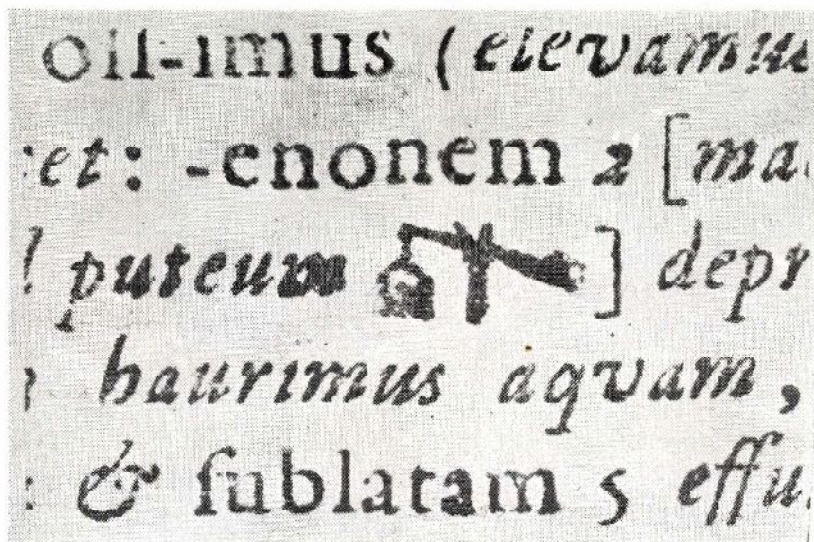
A legújabb forráskritikai kutatás bizonyítja — ehhez ez a rövid írás is ad új adalékokat —, hogy Comenius mindig a legújabb, a legkorszerűbb ismereteket, tényeket, tudományos, művészi, technikai eredményeket közvetítette az iskolák számára írt tankönyveiben is. Comenius tankönyveinek szövege nem alkalmas formális grammatikai elemzésre, de annál inkább a dolgok, a tárgyak minél pontosabb megnevezésére. Nem hiába vallja maga Comenius is, hogy *Janua*-ja és főleg *Orbis Pictus*-a a *valószerű*, a *teljes*, a *világos* és a *maradandó* újkori ismeretek gazdag tárháza is.

Hogy az ismereteket még mélyebben vészhessék be az ifjak, Comenius tudatosan használta fel az oktatás hatóságosabbá tételére a *szemléltetést*, a *képekkel való ábrázolást*, jól tudván azt is, hogy a *rajz*, a *kép*, a *szemléltető ábra is szerves és aktív tényezője az oktatási folyamatnak*, s a rajzok és ábrák segítségével is fejleszthető a tanulók valóság iránti érzéke. A korszerű ismeretszerzés jó útja és módja a dolgok, a tények és jelenségek helyes szemléltetése. Nem véletlen tehát az sem, hogy Comenius tankönyveiben képeket, rajzokat és ábrákat is alkalmaz, és ezek a dolgokat, a jelenségeket és ismereteket a valóság összefüggéseiben tárják a tanulók elé. Comenius képei, rajzai, ábrái ui. a lényeges dolgokat ábrázolják, a jellemzőt emelik ki, és a *szó és a tárgy együtt* kerül a tanulók érdeklődési körébe. Nem véletlen tehát az sem, hogy Comenius a szemléltetésre szánt képeket jól megválogatta, és — amint később látni is fogjuk — mindig a legkorszerűbb és leghaladóbb tudományos eredményeket publikáló forrásokból vette át [3].

Eddig csak azt tudtuk, hogy a hazánkban, Sárospatakon megírt, s később Nürnbergben megjelent *Orbis Pictus*-t látta el képekkel. Legújabb kutatásaim nyomán arról is számot adhattam, [4], hogy Comenius már Patakon, a pataki nyomdában megjelent *Janua*-ban (*Eruditionis Scholasticae Pars II. Janua . . . in usum Scholae Patakinæ edita, 1652*) és a *Schola Ludus*-ban (Patak 1656) is közöl a „tanulás céljára” készült képekből, rajzokból. Azt a nagy jelentőségű művelődéstörténeti és pedagógiai tény is ki kell emelnünk, hogy a világon az *első képes szótár első szerény csirája, próbálkozása* is hazánkban, Patakon született meg. A *pataki Janua* szótári részének (*Sylva Latinae Linguae, sive Lexicon Januale, Patak 1652*) lapjain is megjelent a rajz egy-egy szó értelmezésének teljesebbé tétele végett. Az eddigi Comenius-kutatás nem ismerte ezt

a tényt. A latin *tolleno* ('kankalék') és *puteus* ('kút') szavak mellett feltűnik az értelmezést támogató rajz is: a gémeskút ábrája. (vö. 1. képünk). Ugyanígy „a jáczó tsiga tsut-sos” magyar értelmező szöveget is ábrával támogatja e szótárban Comenius, feltüntetvén a szövegben a játékcsga képét, rajzát is.

A Comenius-filológia feladata Comenius tankönyveinek, rajzainak forrásait felkutatni. Erre vonatkozólag nyújtunk itt új, eddig nem ismert adatokat. Éppen a *pataki Janua* 1652-es kiadásának lapjain megjelent rajzok, ábrák (az eddigi magyar szakirodalom ezekről sem tudott eddig semmit!) bizonyítják azt, hogy Comenius rajzainak, ábráinak elkészítésében, válogatásában forrásokra is támaszkodott, és amit már említettem, mindig a legmodernebb, a legkorszerűbb és a tudomány legújabb eredményeit is tükröző forrásokhoz nyúlt. Ezt bizonyítják pl. a *pataki Janua* két fejezetéhez szemléltetésül használt képek is. Az *emberi testről, az emberi testet*

1. kép

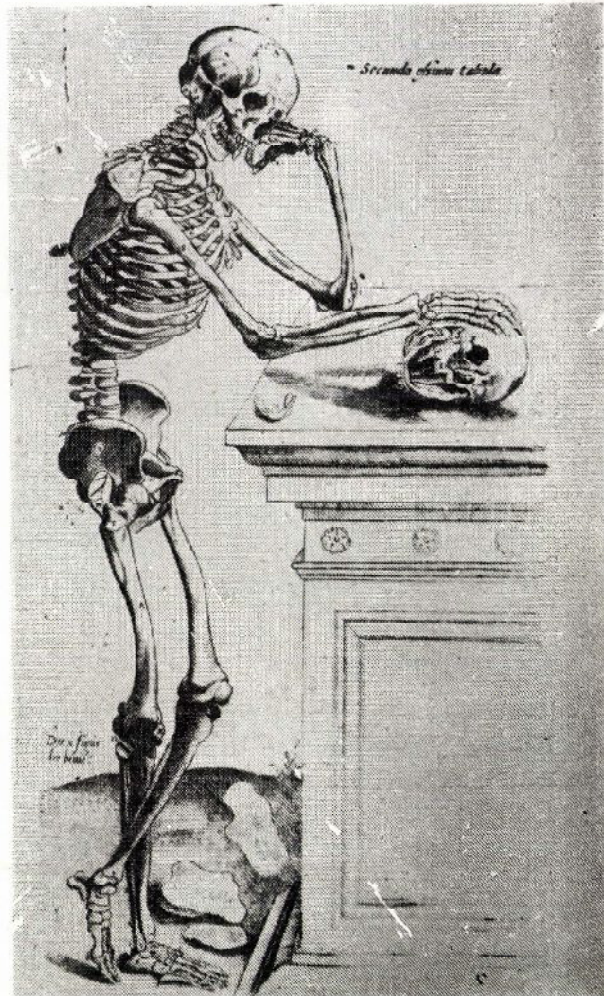

2. kép.

Andreas Vesalius, a modern anatómia megalapítója 1514—1564

3. kép.
[A pataki Janua képe.]

4. kép.
[Vesalius: De Humani Corporis fabrica:
Secunda ossium tabula]

alkotó csontokról és izmokról szóló fejezetek ismeretanyagát Comenius feltűnően jó képekkel illusztrálja, és ez nem véletlen. A *Partes corporis osseae* és a *Carneae partes corporis* c. fejezetekben az elméleti anyaghoz társult képek ugyanis a nagy anatomusnak, *Andreas Vesaliusnak* (vö. 2. kép) méltán híres könyvéből (*De Humani Corporis Fabrica*, 1. kiadás 1543, a felhasznált kiadás: 1642) valók. Mivel a Comenius-filológia számára *novumként* adok számot erről a tényről, közlöm a bizonyító képanyagot is ebben a rövid közleményben. Vesalius művét a nagy *Tizian* tanítványa, a belga *Kalkar* táblái, rajzai tették még használhatóbbá. Comenius Vesalius úttörő művének rajzait, ábráit illeszti bele a *pataki Janua* XXII. és XXIII. fejezetébe, és ezzel olyan bonctani művet használt fel forrásul, amely az emberi test felépítését magán az emberen mutatta be, és az emberi test anatómiai rajzait szinte élő környezetbe helyezi, s életes mozgásban, szinte élő működésben ad számot az emberi test csontjairól, izomhálózatáról.

5. kép.
[A pataki Janua képe.]

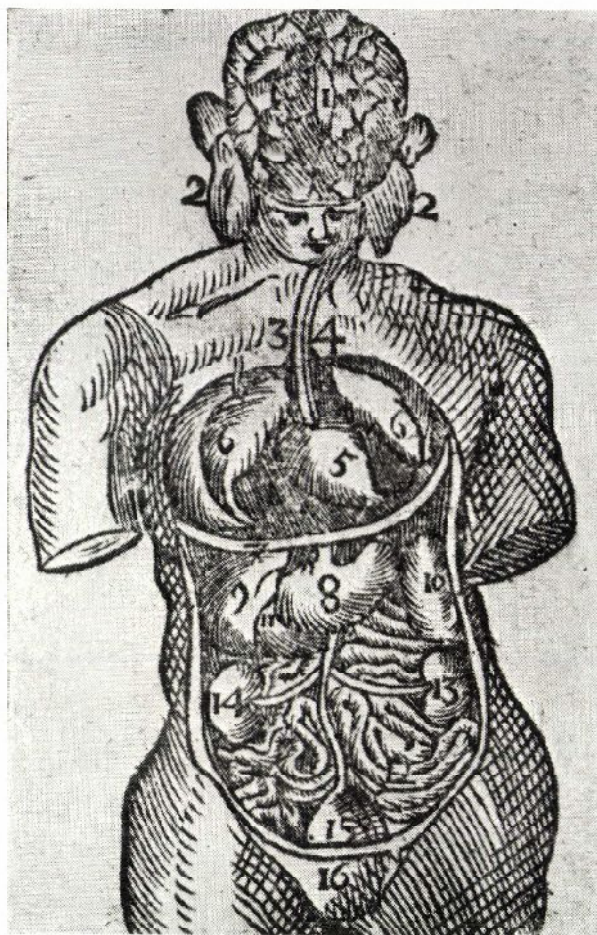

6. kép.
[Vesalius: De Humani corporis fabrica:
Secunda musculorum tabula.]

Azzal, hogy a *pataki Janua* XXII. (Partes corporis osseae: ossa capitis, trunci, artuum) és XXIII. (Carneae partes corporis: quae Anatomici vocant Musculos) fejezeteihez csatolt rajzokban *Vesalius* korszakalkotó és sok bonctani tapasztalat alapján írt anatómiai művének híres ábrái kerültek a magyar tanulók kezébe, a pataki ifjak *merészen új és pontos ismereteket* kaptak az emberi szervezetről, az emberi test felépítéséről.

A *pataki Janua* első ábrája szinte mozgalmasságban és filozófikus vetületben szemlélteti az emberi test csontjait. (vö. 3. képünk.) *Vesalius*nál az emberi test csontjait szemléltető ábra (Secunda ossium tabula) hasonló mozgalmassággal teszi elevenné az emberi csontváz felépítését. (vö. 4. képünk.)

A két kép közötti különbség — Comeniusnál homokórát, *Vesalius*-

7. kép.
[A pataki Janua képe: Viscera.]

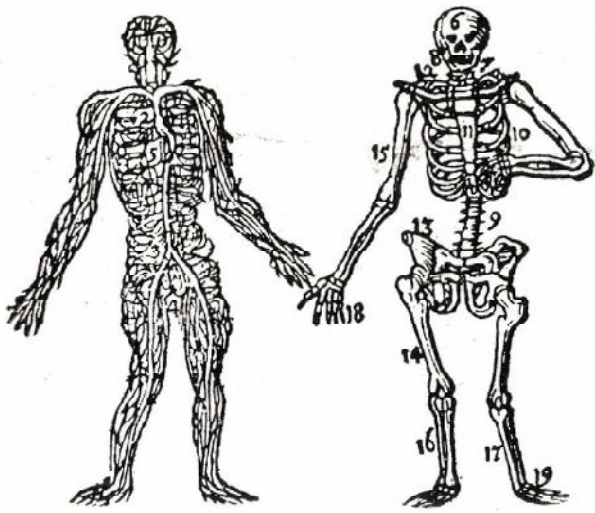
nál emberi koponyát érint a csontváz keze — egyúttal a pedagógus és az orvos-anatómus szemléletének a különbségét is tükrözi [5]. Comenius a *pataki Janua* XXIII. fejezetének (*Carnae partes corporis*) elméleti anyagát is ábrázoló kép (vö. 5. képünk.). Vasalius anatómiájának is egyik legsikerültebb ábrája. (vö. 6. kép.). A két kép közötti azonosság külön bizonyításra nem szorul.

A *pataki Janua* negyedik képe [az első ábrát (*Ær cum ventis*) itt nem közöljük!] az emberi test belső részeit (*Viscera*) szemlélteti a tanulók előtt. A belső részekhez számokat is illeszt Comenius (vö. 7. képünk.). Ezek a számok a szöveg megfelelő szavaira, illetőleg a test belső részeinek elnevezéseire utalnak. A számokkal ellátott ábra újra megjelenik az *Orbis Pictus* nürnbergi kiadásában (1658), és ez is azt bizonyítja, hogy Comenius nemcsak gondolt az *Orbis Pictus* pataki kiadására, hanem valóban meg is kezdte ennek a

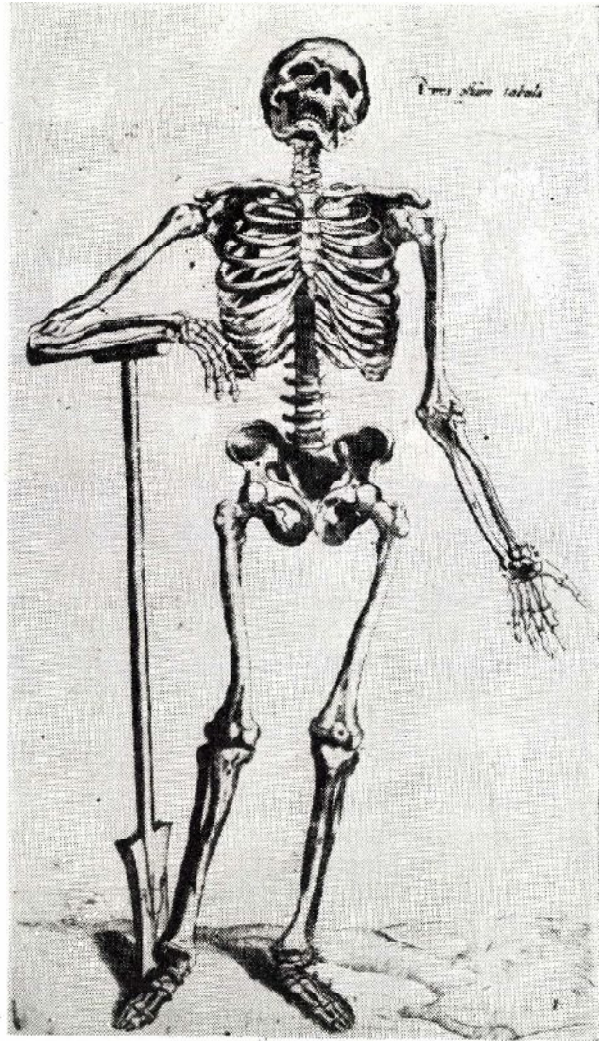
kiadásnak nyomdatechnikai munkálatait is [6]. Különbö az *Orbis Pictus*nak az emberi testet, részeit és felépítését szemléltető képei is a Vesalius művében található ábrák nyomán készültek. Bizonyításul vessük össze az *Orbis Pictus* XL. fejezetének (*Canales et ossa*) két szemléltető ábráját (vö. 8. kép.) Vesalius két igen szemléletes képével (vö. 9—10. kép.), s az azonosság teljesen egyértelmű.

Az *Orbis Pictus* XXXIX. fejezetének (*Caro et viscera*) két ábrájáról (vö. 11. kép.) már az előbbieken szoltunk és megállapítottuk, hogy ez a két kép nem véletlenül szerepel a *Janua* 1652-es pataki kiadásában is. Comenius ugyanis világhírű képes tankönyvének, a Patakon írt és illusztrált *Orbis Pictus*-nak pataki kiadását is tervbevette, illetőleg nyomdai munkálatait is elkezdte, és hogy mégsem Patakon, hanem Nürnbergben jelent meg e könyv, talán azzal is magyarázható, hogy a pataki nyomda hiányos technikai felkészültsége nem tette lehetővé a megkezdett nyomdai munkálatok sikeres befejezését.

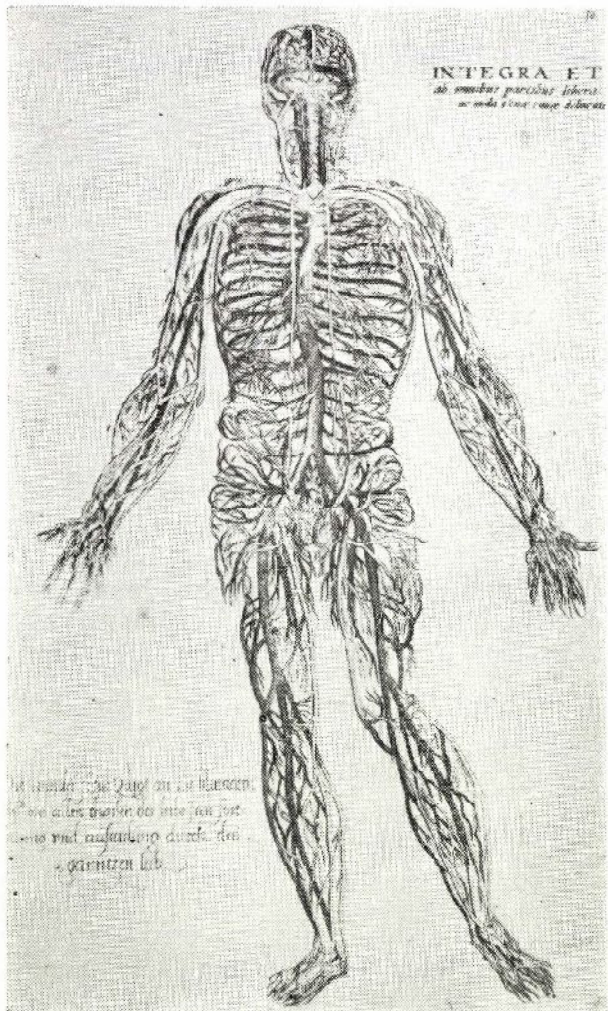
* * *

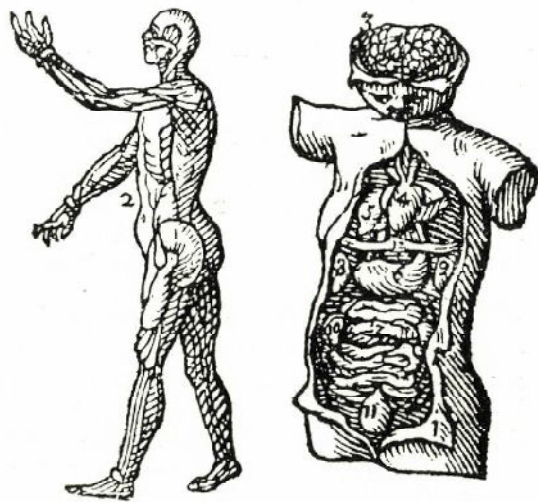
8. kép.
[Orbis Pictus: XL. Canalest et ossa.]

10. kép.
[Vesalius: Prima ossium tabula.]

9. kép.
[Vesalius: Venae cavae.]

11. kép.
[Orbis Pictus: Caro et viscera]

A filológiai teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk még a következőket: 1. A *pataki Janua* (Eruditionis Scholasticae Pars II; Janua . . . in usum Scholae Patakinæ edita, Typis Cels. Princ. expressit Georgius Renius, Anno MDCLII.) képekkel is ellátott teljes példányát a *Széchenyi-könyvtárban* találtam meg (RMK. I. 860.), Ez a példány a „*Boldog Kőváraljai könyvtár*” állományából került a Széchenyi-könyvtár gondozásába. A XVII. században ennek a könyvnek *Mednyánszky Pál* volt a tulajdonosa, amit ez a bejegyzés is igazol hitelesen: „*Pauli Mednyánszky, Anno, 1656. die 8. Junii.*” [7]. E témára vonatkozó kutatásaim eredményeiről tájékoztatást adtam Prágában is a Komensky-intézetben 1960. október 22-én.

I R O D A L O M:

- [1] Vö. dr. Bakos József., Comenius A. J. (Az Opera Didactica Omnia kiadásának 300. évfordulója alkalmából) *Felsőoktatási Szemle*, 1957. VI. évf. 5. sz. 264—270.
- [2] Vö. dr. Bakos József: Comenius és a nyelvi nevelés néhány kérdése. *Az Egeri Ped. Főisk. Évkönyve*, 1958. IV. k. 5—33. és különnyomatban is.
- [3] Vö. dr. Bakos József: Az Orbis Pictus és magyar szövege. . . pedagógiai és nyelvészeti jelentősége. *Az Egeri Ped. Főisk. Évkönyve*, 1959. V. k. 339—363 és különnyomatban is.
- [4] Előszőr az Egeri Ped. Főisk. tudományos ülészakán, vö. *Felsőoktatási Szemle*, 1959. 325.
- [5] A londoni 1656-os Janua kiadásban Vesalius rajzai pontosan, a teljes azonos-sággal jelentek meg a könyv megfelelő fejezeteinek illusztrálására! A pedagógus keze nem formálta át e rajzokat.
- [6] Vö. Turnbull: An Incomplet Orbis Pictus of Comenius, printed in 1653., *Acta Comeniana*, 1957 (XVI.) 1. 35—54 és Bakos: Az Orbis Pictus, *Az Egeri Ped. Főisk. Évkönyve*, 1959. V. k. 339—340.
- [7] A pataki kiadás textusa és képanyaga legújabbban is megjelent Prágában: J. A. Comenii Janua Linguarum Reserata. . . Curavit Jaromir Cervenka, Praha, 1959.

Dr. BAKOS JÓZSEF:

COMENIUS UND VESALIUS

Der Verfasser veröffentlicht die neuesten Ergebnisse seiner Forschungsarbeit. Comenius gibt auch in seiner *Janua*, die in der Buchdruckerei von Sárospatak gedruckt wurde, von den Bildern und Zeichnungen, die für Unterrichtszwecke gemacht wurden. Von besonders grosser Bedeutung ist die kulturgeschichtliche und pädagogische Tatsache, dass der bescheidene Keim des ersten Bildwörterbuches auch in Ungarn, in Sárospatak entstanden ist. Auf den Seiten des *Lexicon Januale* (Patak, 1652) erscheinen bereits einige Zeichnungen zur Veranschaulichung der Bedeutung von einzelnen Wörtern.

Als ein weiteres wichtiges Ergebnis der Kurzen Abhandlung wird hier ermittelt, dass Comenius die Bilder zu drei Kapiteln der *Janua* von Sárospatak aus dem bahnbrechenden Werk von Vesalius (*De humani corporis Fabrica*) übernommen hat. Auf diese Weise bekamen also die ungarischen Schüler die berühmten Bilder aus dem epochemachenden anatomischen Werk von Vesalius in die Hand. So wurden ihnen kühne, neue und genaue Erkenntnisse vom Organismus des Menschen und vom Aufbau des menschlichen Körpers ermittelt. Comenius hat aber die übernommenen Zeichnungen teilweise abgeändert. Diese Änderungen zeigen den Unterschied zwischen den Anschauungen des Pädagogen und Philosophen Comenius und des Anatomen Vesalius.